

ARTYKUŁY

Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym
PL ISSN 1643-8191, t. 27 (4)/2013, s. 151–184

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/KLIO.2013.053>

KONRAD SEBASTIAN MORAWSKI

(Rzeszów)

Rywalizacja partyjna w Królestwie Serbów, Chorwatów i Słoweńców w latach 1918–1929

Uwagi wstępne

Problematyka podjęta w artykule dotyczy rywalizacji w systemie partyjnym pierwszego państwa jugosłowiańskiego¹ w okresie 1918–1929, a więc począwszy od utworzenia Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców (Królestwa SHS) w grudniu 1918 roku do wprowadzenia dyktatury

¹ W sensie formalnym nazwa *Jugosławia* została ustanowiona jako jedna z konsekwencji przewrotu dokonanego przez króla Aleksandra I 6 stycznia 1929 roku. Jednak takie określenie wobec Królestwa SHS funkcjonowało w powszechnym użyciu zarówno w samym państwie, jak i w otoczeniu międzynarodowym. Taka nazwa była również stosowana w wielu dokumentach, choćby w deklaracji pomiędzy przedstawicielami Królestwa Serbii a Komitetu Jugosłowiańskiego podpisanej 20 lipca 1917 roku w Korfu, a także w deklaracji pomiędzy przedstawicielami Królestwa Serbii a Państwa SHS podpisanej 9 listopada 1918 roku w Genewie. Te dwa dokumenty przypieczętowały decyzję o utworzeniu państwa jugosłowiańskiego. Zob. *Krfska Deklaracija*, [w:] *Jugoslavija 1918–1988. Tematska Zbirka Dokumentata*, red. B. Petranović, M. Zečević, Beograd 1988, s. 67–68; *Deklaracija*, [w:] *Jugoslavija 1918–1988...*, s. 119–120.

przez króla Aleksandra I w styczniu 1929 roku. Skutki królewskiej decyzji spowodowały odebranie państwu jugosłowiańskiemu atrybutów demokratyczności, to – po przełożeniu na funkcjonowanie systemu partyjnego – uniemożliwiło rywalizację pomiędzy partiami politycznymi w okresie 1929–1931, a następnie na mocy zawile skonstruowanego systemu wyborczego, wprowadzonego wraz z jugosłowiańską konstytucją 3 września 1931 roku, faworyzowało partię popieraną przez obóz królewski². Tę rolę sprawowała Jugosłowiańska Radykalno-Chłopska Demokracja, której nazwa w czerwcu 1933 roku została przemianowana na Jugosłowiańską Partię Narodową³.

Nawet pomimo kryzysu władzy królewskiej w państwie jugosłowiańskim, który nastąpił po zamachu na króla Aleksandra I w październiku 1934 roku, w systemie partyjnym państwa nie wyodrębniła się opozycja antyroyalistyczna. Taki stan rzeczy potwierdziły wybory parlamentarne, przeprowadzone w maju 1935 roku, w wyniku których ponad 80% miejsc w parlamencie uzyskała Jugosłowiańska Partia Narodowa⁴. Wewnętrzne

² W ciągu przeszło dwóch lat, od 7 stycznia 1929 do 3 września 1931 roku, w państwie jugosłowiańskim przeprowadzono delegalizację wszystkich partii politycznych. Ten okres służył przygotowaniu takich rozwiązań konstytucyjnych, które przy jednoczesnym zniesieniu delegalizacji partii politycznych legitymizowały system wyborczy z dominującą pozycją w parlamencie partii wspieranej przez obóz królewski. Do pierwszych wyborów parlamentarnych po królewskim przewrocie doszło dopiero w maju 1935 roku.

³ W skromnym zasobie literatury polskiej lub tłumaczonej na język polski, odnoszącej się do systemu partyjnego pierwszego państwa jugosłowiańskiego, na ogół nie wspomina o pierwotnej nazwie *Jugosłowiańskiej Partii Narodowej*, tak jak uczynił choćby Leszek Podhorodecki w dziele zatytułowanym *Jugosławia. Dzieje narodów, państw i rozpad federacji* z 2000 roku. Tymczasem w polskim tłumaczeniu opracowania Leslie Bensona z 2004 roku pt. *Jugosławia. Historia w zarysie* wydanego w Polsce w 2011 roku została wymieniona nazwa *Zjednoczonej Radykalnej Chłopskiej Partii Demokratycznej*, którą należy traktować jako błędną wobec oryginalnej nazwy partii w brzmieniu nie innym niż *Jugosłowiańska Radikalno-Kmečka Demokracja*. Poprawnej nazwy użył Wiesław Walkiewicz w publikacji *Jugosławia. Byt wspólny i rozpad* z 2000 roku, które doczekało się wznowienia w 2009 roku. Por. L. Podhorodecki, *Jugosławia. Dzieje narodów, państw i rozpad federacji*, Warszawa 2000, s. 156; L. Benson, *Jugosławia. Historia w zarysie*, Kraków 2011, s. 76; W. Walkiewicz, *Jugosławia. Byt wspólny i rozpad*, Warszawa 2000, s. 82.

⁴ Majowe wybory w 1935 roku odbyły się na podstawie ordynacji wyborczej z 1931 roku, w wyniku której najsilniejszemu ugrupowaniu automatycznie przysługiwało

rozbitcie tej partii w okresie powyborczym nie uzdrowiło systemu partyjnego Królestwa Jugosławii, ponieważ w kolejnych wyborach parlamentarnych, przeprowadzonych w grudniu 1938 roku, z wynikiem powyżej 80% wszystkich głosów zwyciężyła Jugosłowiańska Unia Radykalna, a więc partia wykształcona ze struktur Jugosłowiańskiej Partii Narodowej.

Powyższe nakreślenie wydarzeń w państwie jugosłowiańskim po 1929 roku uzasadnia wybór okresu rozważań podjętych w artykule, tym bardziej że w latach 1918–1929 w jugosłowiańskim systemie partyjnym zarysowały się niezwykle interesujące próby sił politycznych, które znajdowały odzwierciedlenie w czterech elekcjach parlamentarnych przeprowadzonych w latach 1920–1927. Przesłanki tych wyborów miały istotne znaczenie w procesie umacniania się antagonizmów między wiodącymi narodami południowosłowiańskimi, a także krystalizowania się problemów wpływających na nietrwałość rojalistycznego modelu państwa jugosłowiańskiego.

Geneza jugosłowiańskiego systemu partyjnego

Królestwo SHS zostało utworzone 1 grudnia 1918 roku na fundamencie zjednoczenia Królestwa Serbii oraz Państwa Słoweńców, Chorwatów i Serbów. Założenia procesu zjednoczeniowego były zogniskowane wokół współlistnienia trzech narodów w ramach jednej państwowości pod berłem Karađorđevićów. W formule projektowanego państwa zakładano wyposażanie go w zasady ustrojowe oparte na konstytucjonalizmie, demokracji i parlamentarystyce, będące gwarantami równości wobec prawa dla Serbów, Chorwatów i Słoweńców, a także poszanowania ich odręb-

---

^{3/5} wszystkich mandatów. Ponadto okoliczności wyborów podały w wątpliwość legalność ich przeprowadzenia. Rząd stosował bowiem liczne nadużycia wobec opozycji, które przez Wiesława Walkiewicza zostały określone jako terror. Świadczą o tym wydarzenia związane m.in. z rozproszeniem antyrządowych demonstrantów w Sarajewie przez rojalistyczną żandarmerię 1 maja 1935 roku, a także masowe aresztowania w dniu wyborów, czyli 5 maja 1935 roku. Tego dnia z Królestwa Jugosławii wydano również dziennikarzy zagranicznych. Zob. W. Walkiewicz, op. cit., s. 90; „Pittsburgh Post-Gazette” February–May 1935; „The Montreal Gazette”, April–May 1935 i inne.

ności narodowej i tożsamości kulturowej⁵. Jednak silna pozycja międzynarodowa, którą Królestwo Serbii uzyskało w wyniku rozstrzygnięć tzw. wojen bałkańskich w latach 1912–1913 oraz I wojny światowej w latach 1914–1918, przyczyniła się do zdominowania procesu zjednoczeniowego przez aspiracje serbskie. W ten sposób realizacji nie doczekała się polityka zjednoczeniowa prowadzona przez Karađorđevićów, którzy dążyli do urzeczywistnienia klasycznego ideału jugosłowiańskiego w oparciu o zasadę współistnienia trzech narodów. O dążeniach Karađorđevićów świadczyło choćby przemówienie, które w dniu proklamacji Królestwa SHS w imieniu króla Piotra I do przedstawicieli Państwa SHS wygłosił książę regent Aleksander:

Panowie Posłańcy! Wasze przybycie w imieniu Rady Narodowej Słoweńców, Chorwatów i Serbów, godnego reprezentanta naszej szerokiej myśli narodowej, i wasze oświadczenie o jej historycznej decyzji z 24 listopada o uchwaleniu unii państwowej wszystkich ludzi i całej naszej poturbowanej, ale ukochanej i chwalebnej ojczyzny nappełniło mnie głęboką radością [...] W imieniu Jego Królewskiej Mości Króla Piotra I ogłaszam zjednoczenie Serbii z niezależnym Państwem Słoweńców, Chorwatów i Serbów w jednym Królestwie Serbów, Chorwatów i Słoweńców [...] Mogę was zapewnić, i Radę Narodową, której jesteście pełnomocnikami, mogę zapewnić wszystkich moich braci słoweńskich, chorwackich i serbskich, których wołę i myśli reprezentujecie, że ja i mój rząd, i ludzie Serbii, zawsze i wszędzie będziemy kierować się wobec was niewzruszoną i głęboką braterską miłością [...] Będę królem tylko wolnych obywateli państwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców, zawsze pozostając wiernym wielkim konstytucyjnym, parlamentarnym i szeroko-demokratycznym zasadom ogólnego prawa do głosowania. Dlatego będę szukał możliwości utworzenia rządu, który będzie reprezentował całą zjednoczoną ojczyznę [...] Razem z wami, mam nadzieję, że nasi wielcy przyjaciele i sojusznicy sprawiedliwie ocenią nasz punkt widzenia [...] Szanowni Posłańcy, zaufajcie królewskiemu słowu i zabierzcie swoje pozdrowienia do moich braci i sióstr na całym terytorium naszej wolnej i zjednoczonej Jugosławii. Niech żyje cały naród serbski,

⁵ Osadzony w bazie dokumentarnej przebieg procesu zjednoczeniowego można prześledzić w części pierwszej i drugiej zbioru dokumentów zebranych przez Branko Petranovicia oraz Momčilo Zečevica. Dokumenty stanowią jaskrawy dowód odejścia od założeń podejmowanych przy zjednoczeniu, takich jak choćby równość wobec prawa trzech narodów. Zob. *Jugoslavija 1918–1988...*, s. 27–470.

chorwacki, słoweński! Niech szczęście trwa w naszym chwalebnym Królestwie Serbów, Chorwatów i Słoweńców!⁶.

Karađorđevićowie rozumieli potrzebę równoprawnego współistnienia narodów południowosłowiańskich, podczas gdy serbskie ośrodki rządowe dążyły do utworzenia wielkiego państwa serbskiego. Istotną rolę we wzmacnianiu tych dążeń odegrała znakomicie zorganizowana dyplomacja serbska pod wodzą wielokrotnego premiera i szefa ministerstwa spraw zagranicznych Królestwa Serbii, Nikoli Pašicia, wspieranego przez grupę wybitnych dyplomatów, takich jak choćby Milovan Đ. Milovanović, Mihailo Gavrilović oraz Jovan M. Jovanović. Ich działalność przyczyniła się do zwrócenia uwagi międzynarodowej na sprawę serbską w okresie konfliktów zbrojnych na terytorium Bałkanów w drugiej dekadzie XX wieku, a także odegrała znaczącą rolę w procesie zjednoczeniowym Królestwa Serbii z Państwem SHS oraz w ogóle w procesie tworzenia Królestwa SHS⁷. Bez wątpienia duży wpływ na dominację serbską w procesie zjednoczeniowym wywarła również słabość instytucjonalno-prawna Państwa SHS, którą pogłębił brak uznania międzynarodowego po stronie największych mocarstw europejskich⁸. Mimo trudnej sytuacji, władze Państwa SHS podjęły działania

---

⁶ Tłumaczenie autora. *Adresa Izaslanstva Narodnog Vijeća SHS Prestolonasledniku Aleksandru i Njegov Odgovor*, [w:] *Jugoslavija 1918–1988...*, s. 135–137.

⁷ Temat okoliczności przyłączenia Królestwa Czarnogóry do Królestwa Serbii, często bezrefleksyjnie nazywanym zjednoczeniem, nie został dotąd dostatecznie opisany w polskiej literaturze, a próbę wstępnego podjęcia badań w tym zakresie podjąłem na łamach 41 numeru czasopisma „Sprawy Narodowościowe. Seria Nowa”. Zob. K. S. Morawski, *Ukryty fragment czarnogórskiej historii: przyłączenie Czarnogóry do Serbii w 1918 roku*, „Sprawy Narodowościowe. Seria Nowa” 2012, z. 41, s. 211–221.

⁸ Interesujące, że wśród nielicznych państw, które wystosowały uznanie dyplomatyczne dla Państwa SHS, znalazło się Królestwo Polskie. Ówczesne polskie władze życziwą formułę przesłały do Zagrzebia już 3 listopada 1918 roku. Pod wyrazami pozdrowień i życzeń pomyślności podpisał się prezydent ministrów Józef Świeżyński. Tymczasem odpowiedź ze strony słoweńsko-chorwacko-serbskiej dotarła na terytoria polskie 12 listopada 1918 roku. W dokumencie została wyrażona gotowość do nawiązania stosunków dyplomatycznych Państwa SHS z odrodzoną Polską, ale jego polityczne znaczenie było trudne do rozstrzygnięcia, ponieważ w tym czasie w Polsce funkcjonowało kilka ośrodków władzy. Zob. „Monitor Polski” 1918, nr 192, „Dział urzędowy”.

wskazujące na chęć utrzymania suwerenności, wśród których należało wyróżnić przede wszystkim ustanowienie Rady Narodowej Słoweńców, Chorwatów i Serbów, określonej jako jedyny organ wyrażający politykę państwa. Rada SHS 6 listopada 1918 roku wystosowała odezwę do narodu, w której ogłoszono potrzebę utrwalenia jedności narodowej wszystkich Słoweńców, Chorwatów i Serbów „w sensie etnograficznym” oraz poparcia bytu państwowego SHS w środowisku międzynarodowym⁹. Zdecydowanej działalności Rady SHS dynamikę nadawali przede wszystkim politycy chorwaccy zrzeszeni wokół Stjepana Radicia. To z ich strony padały otwarte głosy sprzeciwu wobec planów zjednoczeniowych Państwa SHS z Królestwem Serbii. Skłonności do rozmów zjednoczeniowych wyrażali natomiast słoweńscy inteligenci i finansisci, tacy jak Milko Brezigar, Ivan Hribar, Gregor Žerjav oraz Ivan Tavčar, którzy zjednoczyli się w ramach Jugosłowiańskiej Partii Demokratycznej¹⁰. W ten sposób brak spójności w prowadzonej polityce, a także niebezpieczeństwo wojny z Królestwem Włoch zainteresowanym terytoriami słoweńskimi Państwa SHS¹¹ znacząco przyczyniły się do realizacji serbskich planów utworzenia zjednoczonego państwa jugosłowiańskiego. Cel ten został osiągnięty wraz z pierwszym dniem grudnia 1918 roku.

Serbowie nadawali ton bieżącej polityce Królestwa SHS, a wniosłe hasła o współwładzy i równości trzech narodów utraciły w praktyce na znaczeniu. Michał Jerzy Zacharias stwierdził, że

Ostatecznie Królestwo SHS ukształtowało się jako silne biurokratyzowane, scentralizowane państwo z dominacją ludności serbskiej. Dominacja ta, z pewnymi

⁹ „Monitor Polski” 1918, nr 196 i 199, „Kronika Polityczno-Społeczna”.

¹⁰ D. Djokić, *Elusive Compromise. A History of Interwar Yugoslavia*, London 2007, s. 32–35.

¹¹ Państwo SHS w sensie terytorialnym obejmowało ziemie Królestwa Chorwacji, Sławonii i Dalmacji (1868–1918), Królestwa Dalmacji (1815–1918), Księstwa Krainy (1364–1918), Bośni i Hercegowiny (1878–1918), Pobrzeża Austriackiego oraz Rijeki i terytoriów ościennych. Status części tych terytoriów również współcześnie wpływa na tworzenie się sporów dyplomatycznych, jak choćby nazwa Rijeki, która wśród wszystkich uczestników środowiska międzynarodowego tylko przez rządy Włoch i Węgier jest określana jako Fiume.

modyfikacjami, utrzymała się do końca okresu międzywojennego [...] w rządach sprawujących władzę w latach 1918–1924 premierami w 97% byli Serbowie¹².

Taki stan rzeczy stanowił potwierdzenie wątpliwości Chorwatów z obozu Radicia, które były związane z dominacją Serbów w zjednoczonym państwie. Niemniej trudno o stwierdzenie, że w Królestwie SHS obowiązywał zupełny brak poszanowania dla zasad porządku demokratycznego. Wszakże organizacja parlamentaryzmu jugosłowiańskiego umożliwiła wykształcenie się pluralistycznego systemu partyjnego z silną rolą opozycji, która miała możliwość swobodnego wygłaszania swoich poglądów. Patologie systemowe wykształciły się dopiero jako konsekwencja ostrej rywalizacji partyjnej w latach dwudziestych XX wieku. Rezultaty owej rywalizacji były również bezpośrednią przyczyną kryzysu parlamentaryzmu jugosłowiańskiego, który przyczynił się do decyzji króla Aleksandra I o wprowadzeniu dyktatury w państwie.

Pierwszą z przesłanek skomplikowania rywalizacji partyjnej w państwie jugosłowiańskim była kwestia obsadzenia jednoizbowego parlamentu, powołanego po zjednoczeniu Królestwa Serbii z Państwem SHS. Na mocy ustaleń zjednoczeniowych podjęto decyzje o uformowaniu Zgromadzenia Narodowego złożonego z 296 członków. Sposób ich powołania uregulowała zasada proporcjonalnego ustalenia liczby przysługujących miejsc wobec przedwojennego stanu w parlamentach regionalnych z tych terytoriów, które weszły w skład Królestwa. W ten sposób podział miejsc zarysował się w następujący sposób: Serbii sprzed 1912 roku przyznano 84 miejsca, Chorwacji-Sławonii wraz z Rijeką – 60, Bośni i Hercegowinie – 42, Słowenii – 32, Macedonii oraz Kosowu – 24, Wojwodinie – 24, Czarnogórze – 12, Dalmacji – 12 oraz Istrii – 6. Na podstawie tego podziału pomiędzy terytoriami Królestwa Serbii i Państwa SHS zarysowała się teoretycznie równorzędna proporcja miejsc do obsadzenia¹³. W podziale tym nie uwzględniono jednak przemian w granicach Królestwa Serbii w okresie 1912–1918. Właśnie wtedy terytorium monarchii Karadorđewićów roz-

---

¹² M. J. Zacharias, *Komunizm, federacja, nacjonalizmy. System władzy w Jugosławii 1943–1991. Powstanie, przekształcenia, rozkład*, Warszawa 2004, s. 26.

¹³ D. Djokić, op. cit., s. 42.

szerzono o część Macedonii, Kosowo oraz Czarnogórę. Poza tym system partyjny królestwa serbskiego cechował się dużym stopniem skonsolidowania, w którym Ludowa Partia Radykalna utworzona w 1881 roku przez Nikołę Pašicia i Svetozara Markovicia aspirowała do reprezentowania interesów wszystkich Serbów. Tymczasem Państwo SHS składało się z terytoriów o dużym stopniu niezależności, które w przetargach partyjnych wystawiały na ogół silne reprezentacje regionalne. W rezultacie Ludowa Partia Radykalna w Zgromadzeniu Narodowym Królestwa SHS była postawiona w pozycji uprzywilejowanej.

Jakkolwiek by nie kształtowała się rywalizacja partyjna w Królestwie Serbii oraz Państwie SHS, partie polityczne tych państw od 1 grudnia 1918 roku znalazły się w jugosłowiańskiej rzeczywistości politycznej, w której ważność podziałów sprzed istnienia Królestwa SHS ustępowała procesom politycznym zapoczątkowanym wraz z uformowaniem się Zgromadzenia Narodowego. Skład tymczasowego parlamentu zilustrowała tabela 1.

Tabela 1. Skład Zgromadzenia Narodowego Królestwa SHS w latach 1919–1920

Nazwa grupy politycznej	Liczba deputowanych
Blok Demokratyczno-Socjalistyczny	137
Związek Parlamentarny	130
Pozostałe	29

Źródło: D. Djokić, op. cit., s. 44.

W Zgromadzeniu Narodowym wyodrębniły się dwa główne bloki polityczne, wśród których liczbą 137 deputowanych dysponował Blok Demokratyczno-Socjalistyczny z wiodącą rolą Partii Demokratycznej. To ugrupowanie zostało powołane w Państwie SHS przez wcześniej wspomnianych słoweńskich inteligentów i finansistów. W realiach państwa jugosłowiańskiego dokonało się zjednoczenie demokratów z Niezależną Partią Radykalną, Serbską Partią Postępu oraz Partią Ludową, w wyniku którego na czele partii stanął serbski mąż stanu Ljubomir Davidović¹⁴. Tymczasem

¹⁴ O Ljubomirze Davidoviciu w kontekście męża stanu wspomnieli autorzy Narodowej Encyklopedii Serbsko-Chorwacko-Słoweńskiej, która przy opracowywaniu tego

trzon Związku Parlamentarnego utworzyła Ludowa Partia Radykalna, a silną reprezentacją w ramach tego bloku politycznego dysponował również chorwacko-serbski Klub Narodowy oraz Klub Jugosłowiański. Ponadto, w Zgromadzeniu Narodowym wykształciła się grupa mniejszych partii, przede wszystkim o profilu regionalnym, które w sumie dysponowały reprezentacją 29 deputowanych. Warto zauważyć, że parlament zbojkotowała partia Radicia, a więc Chorwacka Ludowa Partia Chłopska, której liderzy nie zaakceptowali zaproponowanego podziału miejsc, zarzucając Serbom niesprawiedliwy sposób ustalenia proporcji względem terytoriów historycznych państwa jugosłowiańskiego¹⁵.

W ten sposób w Królestwie SHS w latach 1919–1920 zarysował się dwuipółblokowy system partyjny, w którym główna oś rywalizacyjna wykształciła się pomiędzy demokratami Davidovicia oraz radykałami Pašicia, choć w drugim przypadku należałoby w sensie formalnym wskazać na Stojana Proticia. Główny rywal Pašicia w Ludowej Partii Radykalnej wraz z końcem grudnia 1918 roku, z inicjatywy księcia regenta Aleksandra, prze-

---

artykułu stanowiła interesującą bazę źródłową. Encyklopedia została wydana w czterech tomach w Zagrzebiu w 1928 roku pod redakcją uznanego serbskiego historyka, profesora uniwersyteckiego i autora wielu publikacji Stanoje Stanojevicia. W pracach nad poszczególnymi tomami wzięło udział około stu pięćdziesięciu naukowców (głównie profesorów z ośrodków naukowych w Belgradzie, Lublanie i Zagrzebiu, rzadziej z Mariboru, Nowego Sadu, Sarajewa, Skopje i Suboticy), urzędników i dyplomatów pod zwierzchnictwem odpowiednich ministerstw Królestwa SHS, a także przedstawicieli środowiska serbskich i chorwackich dziennikarzy. Udział w tworzeniu encyklopedii miała również ówczesna docent z Pragi Milada Paulová, która jako jedyna reprezentowała środowisko międzynarodowe w tym przedsięwzięciu. Cztery tomy encyklopedii zostały podzielone hasłowo w porządku alfabetycznym. Przy każdym opisie zostały podane inicjały autora, a także często literatura, z której skorzystał przy opracowywaniu hasła. Encyklopedia stanowi współcześnie cenne źródło do wstępu nad badaniami o instytucjach, środowisku naukowym i politycznym, geografii, kulturze oraz zasadniczo organizacji Królestwa SHS w latach 1918–1926 postrzeganej przez pryzmat doświadczeń naukowców serbskich, chorwackich i słoweńskich. Jednak dostępność tego dzieła należy w Polsce uznać za ograniczoną. Autor swój egzemplarz encyklopedii nabył w serbskim antykwariacie za pośrednictwem aukcji internetowej. Zob. *Narodna Enciklopedija Srpsko-Hrvatsko-Slovenacka*, red. St. Stanojević [dalej: NESHS], I, II, III i IV Knjiga, Zagreb 1928.

¹⁵ L. Benson, op. cit., s. 37–38.

jął ster nad partią, Pašić zaś został oddelegowany jako przedstawiciel państwa jugosłowiańskiego na obrady Paryskiej Konferencji Pokojowej. Dwupółblokowy stan rywalizacji partyjnej przełożył się na rywalizację rządową, ponieważ do czasu pierwszych wyborów parlamentarnych czterokrotnie zmianie ulegał rząd Królestwa SHS. Trzykrotnie władzę sprawowali radykałowie, raz demokraci¹⁶.

Należy pamiętać, że była to rywalizacja sztuczna, nie była ona następstwem wyborów parlamentarnych, ale wynikała z budzącego wiele kontrowersji sposobu ustalenia liczby miejsc w Zgromadzeniu Narodowym. Realną weryfikacją sił w systemie partyjnym Królestwa SHS miały być wybory parlamentarne, których data została wyznaczona na 28 listopada 1920 roku.

Koalicja demokratyczno-radykalna

Rezultat listopadowych wyborów przyczynił się do znaczącej fragmentaryzacji systemu partyjnego Królestwa SHS. Ten układ, zaprezentowany w tabeli 2, znacząco kontrastował z układem wyodrębnionym w Zgromadzeniu Narodowym w 1919 roku. W głosowaniu opartym na zasadzie proporcjonalności wzięło udział około czterdziestu ugrupowań, na które zagłosowało przeszło 1,6 miliona obywateli rozmieszczonych w okręgach odpowiadających podziałowi ustalonemu przy powołaniu Zgromadzenia Narodowego w 1919 roku. W ten sposób w parlamencie było do obsadzenia 419 mandatów, które na podstawie wyników wyborów zostały rozdzielone na siedemnaście partii.

---

¹⁶ Po stronie radykałów dwukrotnie na czele rządu stawał Stojan Protić (od 22 grudnia 1918 do 16 sierpnia 1919 roku oraz od 19 lutego do 16 maja 1920 roku), którego następcą został Milenko Vesnić (od 16 maja 1920 do 1 stycznia 1921 roku). Demokraci zaś uformowali rząd, na którego czele stanął Ljubomir Davidović (od 16 sierpnia 1919 do 19 lutego 1920 roku). Dane na podstawie J. Prodanović, *Ministarstva*, [w:] *NESHHS*, II. Knjiga, s. 947.

Tabela 2. Wyniki wyborów parlamentarnych w Królestwie SHS z 28 listopada 1920 roku

Nazwa partii	% uzyskanych głosów	Liczba miejsc w parlamencie
Partia Demokratyczna	19,9	92
Ludowa Partia Radykalna	17,7	91
Komunistyczna Partia Jugosławii	12,4	58
Chorwacka Ludowa Partia Chłopska	14,3	50
Partia Agrarna / Niezależna Partia Agrarna	9,4	39
Jugosłowiańska Organizacja Muzułmanów	6,9	24
Słoweńska Partia Ludowa	3,7	14
Chorwacka Partia Ludowa / Partia Bunjevac-Šokač	3,3	13
Jugosłowiańska Partia Socjaldemokratyczna	2,9	10
Pozostałe ugrupowania w parlamencie	8,8	28
Pozostałe ugrupowania poza parlamentem	0,7	0

Źródło: *Rezultati izbora za ustavotvornu skupštinu 28. Novembra 1920*, [w:] *Jugoslavija 1918–1988...*, s. 158.

Sukces wyborczy odniosły ugrupowania, które odgrywały główną rolę w rywalizacji partyjnej w okresie 1919–1920, a więc Partia Demokratyczna oraz Ludowa Partia Radykalna. Mimo że programy tych partii pod wieloma względami różnicowała wizja funkcjonowania zjednoczonego państwa jugosłowiańskiego, to oba ugrupowania wspierały centralistyczny model władzy w Królestwie SHS, w tym silne prerogatywy należące do Karađorđevićów. Taki stan rzeczy, a także rosnąca pozycja pozostałych ugrupowań w parlamencie, przyczyniły się do utworzenia koalicji demokratyczno-radykalnej, która gwarantowała ciągłość polityki zaproponowanej przez rząd Milenko Vesnicia. Jego następcą został Nikola Pašić, który po zakończonej misji w Paryżu ponownie objął władzę w Ludowej Partii Radykalnej¹⁷. Niezwykły talent dyplomatyczny tego polityka, a także królewskie wsparcie umożliwiły mu kierowanie rządem nawet pomimo mniejszej liczby uzyskanych mandatów w porównaniu z demokratycznym koalicjantem. Niewątpliwie Pašić był politykiem na trudne czasy, które w Królestwie SHS

¹⁷ D. Djokić, op. cit., s. 47–49.

miały nadejść wraz z rozpoczęciem prac nad pierwszą konstytucją jugosłowiańską. Ponadto pozycja polityczna i umiejętności negocjacyjne Pašicia stanowiły zabezpieczenie trwałości państwa, któremu zagrażała rosnąca siła ugrupowań antyroyalistycznych w parlamencie.

Trzeci wynik podczas listopadowych wyborów niespodziewanie odnotowała kierowana przez Filipa Filipovcicia Komunistyczna Partia Jugosławii¹⁸. Ugrupowanie, przy wsparciu finansowym Rosyjskiej Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Radzieckiej oraz Węgierskiej Republiki Rad, zostało uformowane w 1919 roku pod nazwą Socjalistycznej Partii Robotniczej Jugosławii. Następnie, podczas kwietniowego kongresu w Vukovarze w 1920 roku, nazwa partii uległa zmianie na Komunistyczną Partię Jugosławii. Pod tym szyldem komuniści jugosłowiańscy przystąpili do regionalnej ofensywy agitacyjnej w Królestwie SHS, która znacząco przyczyniła się do sukcesu podczas listopadowych wyborów¹⁹. Komunistów jugosłowiańskich, mimo fundamentalnych różnic ideologicznych, łączyła niechęć do rojalistycznego modelu ustrojowego państwa jugosłowiańskiego z czwartą siłą parlamentarną, którą na podstawie wyborów została Chorwacka Ludowa Partia Chłopska. Ugrupowanie utworzone 22 grudnia 1904 roku przez braci Ante i Stjepana Radiciów mobilizowało antyserbski i antyjugosłowiański elektorat, skupiony przede wszystkim w chorwackiej części Królestwa SHS. Jednak na tym etapie działalności Partii Chłopskiej mniejsze znaczenie miały kwestie ideologiczne wyłożone w jej programie, ponieważ wiodącą rolę przyjmowała sprawa modelu ustrojowego zjednoczonego państwa jugosłowiańskiego, który w proponowanej przez nich formule federacji republik znacząco odstawał od centralistycznego modelu lansowanego przez demokratów i radykałów.

Wobec takiego stanu rzeczy koalicja rządowa poszukiwała sojuszników w pozostałych silnych ugrupowaniach według stanu parlamentarnego

¹⁸ Komunistyczna Partia Jugosławii uzyskała mniejszą liczbę głosów od Partii Chłopskiej w skali całego państwa. Jednak po przeliczeniu wszystkich głosów oddanych w okręgach komuniści zdołali uzyskać większą liczbę mandatów od ugrupowania Radicia. Taki stan rzeczy wynikał ze skomplikowanych rozwiązań w jugosłowiańskim systemie wyborczym, którego omówienie mogłoby stanowić przedmiot rozważań odrębnego artykułu.

¹⁹ *Komunistička Partija Jugoslavije*, [w:] *NESHHS*, II. Knjiga, s. 397.

z wyborów listopadowych. Premier Pašić mógł liczyć na poparcie sojuszu partii agrarnych pod przewodnictwem Jovana M. Jovanovicia, a więc chorwackiej Partii Agrarnej oraz słoweńskiej Niezależnej Partii Agrarnej. Jednak to poparcie wiązało się ze złożeniem obietnicy realizacji części postulatów odnoszących się do spraw modernizacji rolnictwa, które zostały wyłożone w programie tych ugrupowań. W ten sposób koalicja miała wymaganą bezwzględną parlamentarną większość głosów potrzebnych do uchwalenia konstytucji. Zapobiegliwość Pašicia zaowocowała pozyskaniem głosów Jugosłowiańskiej Organizacji Muzułmanów (JMO) Mehmeda Spaho, która uzyskała szósty wynik w listopadowych wyborach²⁰. Warto wspomnieć, że JMO była ugrupowaniem utworzonym 16 lutego 1919 roku w Sarajewie przez prawnika Mehmeda Spaho, a jej program koncentrował się na ochronie interesów narodu Muzułmanów zamieszkałych bośniacką i hercegowińską część Królestwa SHS.

W parlamencie znalazła się ponadto duża grupa mniej istotnych ugrupowań o różnym profilu programowym, wśród których dominowały partie regionalne. Warto zwrócić uwagę, że jedynym kandydatem z niezależnej listy, który uzyskał mandat do Zgromadzenia Narodowego, był Ante Trumbić, dyplomata cieszący się poparciem przeszło sześciu i pół tysiąca obywateli. Były minister spraw zagranicznych Królestwa SHS urósł w tych wyborach do miana postaci tragicznej, ponieważ swój urząd ministerialny złożył na sześć dni przed datą elekcji parlamentarnej. Właśnie w tym czasie zdecydował, że wystartuje w wyborach jako kandydat niezależny na znak protestu przeciwko dominacji serbskiej w zjednoczonym państwie jugosłowiańskim. Manifest Trumbicia był o tyle warty zapamiętania, że zaledwie dwa lata wcześniej Chorwat należał do obozu najbardziej zgorzałych zwolenników zjednoczenia Państwa SHS z Królestwem Serbii, czym nie przysporzył sobie popularności w środowisku około ćwierć miliona Chorwatów popierających partię Radicia.

Rząd Pašicia w styczniu 1921 roku rozpoczął prace nad konstytucją, a już w lutym 1921 roku jej projekt został przedstawiony w parlamencie

---

²⁰ D. Djokić, op. cit., s. 46–48.

jugosłowiańskim²¹. Dokument spotkał się ze sprzeciwem partii Stjepana Radicia oraz komunistów Filipa Filipovicia, a przeciwko jego uchwaleniu wypowiedzieli się również Ante Trumbić oraz posłowie części mniejszych ugrupowań. Premier Pašić w ciągu kilku miesięcy zdołał jednak zmontować taki układ parlamentarny, który zagwarantował przeforsowanie projektu konstytucji bez dokonywania zasadniczych zmian w jej ustaleniach. Serbski mąż stanu miał naturalnie poparcie koalicjanta rządowego, jakim była Partia Demokratyczna Davidovicia, a jego plany częściowo wspierały również polityczne środowiska agrarne. W marcu 1921 roku premier Pašić zdołał jeszcze pozyskać lub potwierdzić poparcie ze strony Słoweńskiej Partii Ludowej Antona Korošeca, partii Muzułmanów Mehmeda Spaho oraz Dżemijet Ferhata Dragi²². Uzyskanie ich poparcia dla projektu konstytucji wiązało się z rekonstrukcją rządu, do którego zostali wprowadzeni politycy wywodzący się z wymienionych środowisk. W ten sposób 26 marca 1921 roku ministrem handlu i przemysłu został Mehmed Spaho, resort zdrowia publicznego objął Hamdija Karamehmedović, a Ministerstwo Rolnictwa i Gospodarki Wodnej powierzono Ivanowi Pucelj²³.

W kwietniu 1921 roku wprowadzenie ustawy zasadniczej poparł następcą tronu. Uchwalenie konstytucji wymagało uzyskania bezwzględnej liczby głosów w dwóch głosowaniach. Pierwsze głosowanie nad projektem konstytucji odbyło się 12 maja 1921 roku. Za uchwaleniem dokumentu głosowało 227 posłów, sprzeciw wyraziło 93 deputowanych, a 96 wstrzy-

²¹ Arhiv Jugoslavije [dalej: AJ], syg. 80-32/218/240, *Предлог устава (Краљевине Црба, Хрвата и Словенаца)*, фебруар 1921.

²² Narodową Turecką Organizacją Dżemijet (Narodna Turska Organizacija Džemijet) w listopadowych wyborach z 1920 roku kierował Nexhip Draga. W wyniku nowotworu szyi polityk zmarł 18 maja 1921 roku. Albański patriota w swoim testamentie politycznym władzę w partii przekazał bratu Ferhatowi. Pod jego rządami w 1924 roku partia została zdelegalizowana pod zarzutem kontaktów z nacjonalistami włoskimi, a Ferhat Draga trafił do aresztu. Gdy został uwolniony, założył partię Nazim Gafurri, która próbowała zwalczyć nadużycia rządowe. Ferhat Draga został ponownie aresztowany w 1927 roku, następnie zamordowany w niewyjaśnionych okolicznościach. Zob. *Rezultati izbora za Ustavotvornu skupštinu*, [w:] *Jugoslavija 1918–1988...*, s. 158.

²³ *Устави и владе Кнежевине Србије, Краљевине Србије, Краљевине СХС и Краљевине Југославије (1835–1941)*, Београд 1988, s. 233.

mało się od głosu lub było nieobecnych podczas posiedzenia²⁴. W czerwcu 1921 roku ekipa Pašicia była gotowa do przedłożenia projektu konstytucji pod drugie i ostatnie głosowanie parlamentu. Wybór dnia głosowania nie był przypadkowy, ponieważ odbyło się ono 28 czerwca 1921 roku²⁵, a więc w 532. rocznicę bitwy serbsko-osmańskiej na Kosowym Polu, upamiętnionej w martyrologii serbskiej jako Dzień św. Wita (*Vidovdan*, trans. *Видовдан*). Za uchwaleniem ustawy zasadniczej opowiedziało się 223 deputowanych, 35 wyraziło głos sprzeciwu, a 158 nie głosowało²⁶. Warto zauważyć, że oprócz części środowiska agrarnego grupę przeciwników konstytucji utworzyły małe ugrupowania parlamentarne, takie jak Jugosłowiańska Partia Republikańska Ljubomira Stojanovicia oraz Partia Socjaldemokratyczna Albin Prepeluha. Głos sprzeciwu wyrazili też Ante Trumbić²⁷.

Zdjęcie 1. *Belgradzka „Politika” ogłasza: „Ustawa jest przyjęta”*

Źródło: *Ustav je primljen*, „Politika”, 29 VI 1921, nr 4733, s. 1.

²⁴ Informację o pierwszym głosowaniu nad projektem konstytucji do Polski przesłał attaché wojskowy kpt. Józef Pędracki. Jego doniesienia zgadzały się z treścią artykułu opublikowanego dzień po głosowaniu na łamach belgradzkiej gazety „Politika”. Por. Polski attaché wojskowy – raporty z Rzymu i Belgradu z lat 1920–1923 (zbiory Stanisława Sierpowskiego), referat informacyjny z dnia 15 czerwca 1921 roku, sygnatura nieczytelna; *Ustav je primljen*, „Politika”, 13 V 1921, nr 4688, s. 1.

²⁵ *Ustav je izrahen*, „Politika”, 28 VI 1921, nr 4732, s. 1.

²⁶ AJ, syg. 72-3-21, *Ustav Crba, Hrvata i Slovenaca*, Ustav.

²⁷ Partia Radicia oraz komuniści Filipovicia zamanifestowali swój negatywny stosunek do konstytucji, dokonując bojkotu głosowania. *Ustav je primljen*, „Politika”, 29 VI 1921, nr 4733, s. 1–2.

Następnego dnia książę Aleksander w imieniu króla Piotra I złożył przysięgę na konstytucję i dokonał jej proklamacji. W uroczystym przemówieniu następca tronu stwierdził, że konstytucja została uchwalona z pomocą Bożą i stanowi wyraz jednomyślności narodu. Stwierdził, że: „narodowi [...] dopomógł Pan Bóg! Amen!”²⁸, a więc władca przemawiał w duchu przyjętych ustaleń konstytucyjnych. Na podstawie postanowień ustawy zasadniczej doszło do legitymizacji prawnej nazwy Królestwa SHS oraz monarchii dziedzicznej jako ustroju państwa, a także do ustanowienia języka serbsko-chorwacko-słoweńskiego, który Leszek Podhorodecki określił mianem sztucznego²⁹. Autorzy konstytucji zakładali, że istnienie wspólnego języka dla Królestwa SHS będzie leżało u podstaw wykształcenia się narodu serbsko-chorwacko-słoweńskiego, o którym wspominało w artykule dziewiętnastym ustawy zasadniczej³⁰. Zatem konstytucja z 1921 roku miała uruchomić *de iure* proces asymilacyjny narodów południowo-słowiańskich pod berłem Karađorđevićów³¹.

Ponadto, postanowienia konstytucyjne ustanowiły centralistyczny podział administracyjny w państwie. Zaprojektowano wtedy zmianę podziału dystryktowego na okręgowy, choć wiążące regulacje pod tym względem zapadły dopiero w 1922 roku. Kwestia ustanowienia modelu administracyjnego państwa stanowiła wiodący problem wokół trwałości Królestwa SHS od początków jego istnienia. W grudniu 1918 roku w państwie wyodręb-

²⁸ AJ, *Престолонаследник Александар полаже заклетву на видовдански устав*, 29 јун 1921.

²⁹ L. Podhorodecki, op. cit., s. 153.

³⁰ *Кнежевине Србије...*, art. 19, s. 212.

³¹ Preambuła konstytucji została skonstruowana w następujący sposób: „W imię Jego Wysokości Piotra I, dzięki Łasce Bożej i woli Narodu Króla Serbów, Chorwatów i Słoweńców, Ja Aleksander, następca tronu ogłaszam i obwieszczam wszem i wobec, że Zgromadzenie Ustawodawcze Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców zwołane na mocy edyktu z 7 września 1920 roku w dniu 12 grudnia 1920 roku w mieście Belgradzie na LXII posiedzeniu zwykłym 28 czerwca 1921 roku w dzień Widow-dana postanowiło potwierdzić i przyjąć konstytucję Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców” (tłumaczenie autora). Warto zauważyć, że nazwisko Karađorđevićów zostało wymienione dopiero w piątym rozdziale konstytucji pn. *Król*. W artykule pięćdziesiątym szóstym została ustanowiona władza Piotra I w Królestwie SHS, którego następcą wyznaczono Aleksandra, a następnie jego potomstwo. *Кнежевине Србије...*, s. 209, s. 216.

niono sześćdziesiąt jeden dystryktów utworzonych według kryterium terytorialnego ośrodków zjednoczeniowych, a więc ustanowienie dystryktowej administracji państwa nastąpiło spośród wyraźnie oddzielonych terytoriów Austro-Węgier, Czarnogóry oraz Serbii. Taki stan rzeczy odzwierciedlał historyczne i polityczne uwarunkowania zjednoczenia południowosłowiańskiego, choć wątpliwy pozostawał status takiej administracji państwa. Do gruntownych przeobrażeń, uruchomionych w rezultacie postanowień konstytucji z 1921 roku, doszło na mocy rozporządzenia o podziale administracyjnym państwa, które zostało wydane 26 kwietnia 1922 roku. Dokument ściśle nawiązywał do dziewięćdziesiątego piątego artykułu konstytucji, w którym wymieniono nazwę jednostek administracyjnych państwa, określonych jako okręgi, tzw. oblasty (*oblasti*, trans. *областу*). W kwietniowym rozporządzeniu z 1922 roku ustalono, że państwo zostanie podzielone na trzydzieści trzy oblasty, których nazwy na ogół opowiadały ich stolicom³². W konstytucji zawarto zapis mówiący o przeprowadzeniu reformy administracyjnej państwa według kryteriów naturalnych, społecznych i ekonomicznych³³. Tych kryteriów w reformie administracyjnej w żadnym miejscu nie uwzględniono. Sposób podziału administracyjnego Królestwa SHS wzbudził przez to wątpliwości Chorwatów i innych nieserbskich na-

³² Rozporządzenie zostało ogłoszone 28 kwietnia 1922 roku. Na jego mocy w państwie wprowadzono następujące trzydzieści trzy oblasty (nazwy okręgów): Bački z siedzibą w Nowym Sadzie, Belgradzki z siedzibą w Belgradzie, Bihaćki z siedzibą w Bihaću, Bitolijski z siedzibą w Bitoli, Bregalnički z siedzibą w Štipie, Dubrovački z siedzibą w Dubrowniku, Kosowski z siedzibą w Prištinie, Kruševački z siedzibą w Kruševacu, Lublanski z siedzibą w Lublanie, Mariborski z siedzibą w Mariborze, Mostarski z siedzibą w Mostarze, Moravski z siedzibą w Čupriji, Niški z siedzibą w Nišu, Osiječki z siedzibą w Osijeku, Podrinjski z siedzibą w Šapcu, Podunavski z siedzibą w Smederowie, Požarevački z siedzibą w Požarevcu, Primorsko-Krajiški z siedzibą w Karlovacu, Raški z siedzibą w Čačaku, Sarajewski z siedzibą w Sarajewie, Skopski z siedzibą w Skopje, Sremski z siedzibą w Vukovarze, Splitski z siedzibą w Splicie, Šumadiski z siedzibą w Kragujevacu, Timočki z siedzibą w Zaječarze, Travnički z siedzibą w Travniku, Tuzlanski z siedzibą w Tuzli, Užički z siedzibą w Užicach, Valjevski z siedzibą w Valijeve, Vrbaski z siedzibą w Banja Luce, Vranjski z siedzibą we Vranje, Zagrzebski z siedzibą w Zagrzebiu oraz Zetski z siedzibą w Cetyunii. Opracowanie własne na podstawie *Uredba o podeli zemlje na oblasti*, [w:] *Jugoslavija 1918–1988...*, s. 199–200.

³³ *Кнежевине Србије...*, art. 95, s. 221.

rodów w państwie. Zdaniem Leslie Bensona okręgi administracji państwa jugosłowiańskiego:

Wytyczono niezgodnie z przebiegiem granic regionów historycznych państwa, a wszędzie, gdzie było to możliwe, granice okręgów wyznaczano w taki sposób, aby znalazła się w nich większość serbska lub przynajmniej żadna inna nacja nie stanowiła zdecydowanej większości³⁴.

Postanowienia konstytucyjne o limicie ośmiuset tysięcy mieszkańców w jednym oblaście i zakazie ich łączenia dodatkowo wzmocniły skutki wprowadzenia rozporządzenia, które faworyzowały Serbów w państwie. Taki stan rzeczy przyczynił się do ich dominacji w poszczególnych jednostkach administracyjnych Jugosławii, względnie niedoprowadzenia do dominacji któregoś z innych narodów.

Postanowienia konstytucyjne przyczyniły się do kryzysu politycznego w państwie. Szczególne kontrowersje – ponad zapisami o nazwie państwa, jego narodzie oraz podziale administracyjnym – wzbudzało przyznanie szerokiej grupy uprawnień ustawodawczych i wykonawczych królowi, którego kompetencje w zakresie legislacyjnym były porównywalne do uprawnień Zgromadzenia Narodowego. Ponadto, król dysponował istotnymi kompetencjami wykonawczymi, na które składały się przede wszystkim sprawowanie władzy za pośrednictwem odpowiedzialnych przed nim ministrów, prowadzenie polityki zagranicznej oraz zwierzchnictwo nad armią³⁵. Działalność przeciwników konstytucji osiągała ekstremalne formy, wśród których należy wymienić próbę zamachu na księcia regenta Aleksandra zorganizowaną przez komunistów 29 czerwca 1921 roku³⁶, a także przeprowadzony kilka tygodni później kolejny zamach, w wyniku którego śmierć poniósł minister spraw wewnętrznych Milorad Drašković³⁷. Następstwem

³⁴ L. Benson, op. cit., s. 54.

³⁵ *Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Beograd 1926.

³⁶ Kilka miesięcy później, tj. 16 sierpnia 1921 roku, w wyniku śmierci Piotra I Karađorđevicia dokonała się koronacja księcia regenta Aleksandra, wobec którego należało odtąd stosować imię król Aleksander I.

³⁷ Zob. D. Djokić, op. cit., s. 52–53; V. Čajkanović, *Drašković Milorad*, [w:] *NESHHS*, I. Knjiga, s. 558.

tego wydarzenia była dożywotnia delegalizacja Komunistycznej Partii Jugosławii i wszelkich ruchów komunistycznych w państwie. Decyzję o delegalizacji parlament zatwierdził na mocy ustawy o ochronie bezpieczeństwa i porządku publicznego w kraju wydanej w sierpniu 1922 roku. Informację o delegalizacji zamieszczono m.in. na łamach belgradzkiej „Politiki”³⁸.

Postanowienia zawarte w konstytucji *de facto* legitymizowały dominację serbską w Królestwie SHS. Wobec takiego stanu rzeczy najostrej zareagowała największa chorwacka partia w państwie. Otóż Partia Chłopska w połowie 1922 roku zdecydowała się na bojkot posiedzeń parlamentarnych, a wkrótce przyłączyły się do niej kolejne ugrupowania. W ten sposób wykształcił się Blok Federalistyczny, w którego skład – obok Partii Chłopskiej – weszły Słoweńska Partia Ludowa oraz Jugosłowiańska Organizacja Muzułmańska³⁹.

Taki stan rzeczy przyczynił się do stopniowego kruszenia się demokratyczno-radykalnej struktury koalicyjnej, szczególnie w odniesieniu do Partii Demokratycznej. Otóż Ljubomir Davidović, były premier i jeden z czołowych decydentów ugrupowania, w lipcu 1922 roku podjął działania mające na celu uruchomienie tzw. trzeciej drogi, czyli kompromisu politycznego pomiędzy dwoma wizjami funkcjonowania państwa jugosłowiańskiego, które były wyrażane przez serbskich radykałów i Chorwatów z obozu Radicia. Davidović zaproponował „kulturową unifikację oraz decentralizację administracji”⁴⁰ jako wyjście z kryzysu, a także wniósł o częściową rewizję konstytucji. Jego zaangażowanie w negocjacje z Radiciem doprowadziły do nieoczekiwanych skutków związanych z wykształceniem się dwóch silnych frakcji w obozie demokratycznym: reformistycznej, która wspierała działalność Davidovicia, oraz centralistycznej, zogniskowanej wokół prominentnego polityka i przeciwnika zmian, Svetozara Pribićevicia⁴¹.

Wobec tych wydarzeń w grudniu 1922 roku doszło do zerwania koalicji Ludowej Partii Radykalnej z Partią Demokratyczną, a tymczasowym ko-

³⁸ *Комунистички посланици издати суда*, „Политика”, 3 VIII 1921, nr 4763, s. 1.

³⁹ L. Pohorodecki, op. cit., s. 154–155.

⁴⁰ Cyt. za: D. Djokić, op. cit., s. 53.

⁴¹ V. Čorović, *Pribićević Svetozar*, [w:] *NESHHS*, III. Knjiga, s. 680–681.

alicjantem radykałów została Jugosłowiańska Organizacja Muzułmańska, której Pašić obiecał, tak jak przed dwoma laty, wsparcie finansowe oraz zwrócenie uwagi na sytuację muzułmanów bośniackich i hercegowińskich. Sojusz radykalno-muzułmański nosił znamiona tymczasowego. Jego sens wiązał się tylko i wyłącznie z utrzymaniem rządu u steru Pašicia do czasu odpowiedniego przygotowania się do wyborów⁴². Kilka miesięcy po zawarciu tego sojuszu, na prośbę premiera, król Aleksander I rozwiązał parlament i ogłosił kolejną elekcję parlamentarną.

Pašić przeciwko Radiciowi

Termin kolejnych wyborów został wyznaczony na 18 marca 1923 roku, a ich znaczenie historycy i politolodzy ocenili jednoznacznie. Leslie Benson stwierdził, że: „Pašić ustąpił, aby zająć się sformowaniem administracji złożonej wyłącznie z radykałów”⁴³, Dejan Djokić zaś wysunął teorię, że: „Wybory, które odbyły się w marcu 1923, były w praktyce walką o referendum za lub przeciw konstytucji”⁴⁴. W elekcji wzięło udział przeszło 2,177 milionów obywateli, którzy opierając się na nowym prawie wyborczym wybrali piętnaście spośród około czterdziestu partii przystępujących do wyborów. W ten sposób w Zgromadzeniu Narodowym wykształciło się 312 miejsc parlamentarnych do obsadzenia. Wyniki wyborów zobrazowano w tabeli 3.

Tabela 3. Wyniki wyborów parlamentarnych w Królestwie SHS z 18 marca 1923 roku

Nazwa Partii	% uzyskanych głosów	Liczba miejsc w parlamencie
Ludowa Partia Radykalna	25,9	108
Chorwacka Republikańska Partia Chłopska	21,9	70
Partia Demokratyczna	18,5	51
Słoweńska Partia Ludowa / Chorwacka Partia Ludowa	4,9	24

⁴² D. Djokić, op. cit., s. 55.

⁴³ L. Benson, op. cit., s. 57.

⁴⁴ D. Djokić, op. cit., s. 55. Tłumaczenie autora.

Tabela 3. Cd.

Jugosłowiańska Organizacja Muzułmańska	5,2	19
Dżemijet	3,3	14
Przymierze Agrarne	7,6	11
Pozostałe ugrupowania w parlamencie	7,4	15
Pozostałe ugrupowania poza parlamentem	5,3	0

Źródło: *Jugosławija 1918–1988...*, s. 228.

W wyborach zwyciężyła Ludowa Partia Radykalna, która uzyskała 108 mandatów, aczkolwiek wobec ugrupowania Pašicia wykształciła się silna opozycja pod postacią Chorwackiej Republikańskiej Partii Chłopskiej Radicia⁴⁵ z 70 mandatami oraz wewnętrznie skonfliktowanej Partii Demokratycznej, która uzyskała 51 mandatów. Pomiędzy dwoma ostatnimi partiami zarysowała się możliwość utworzenia koalicji o potencjale większym od radykałów, który mógł ulec zwiększeniu o pozostałe ugrupowania z Bloku Federalistycznego. Jednak polityczny spryt Pašicia doprowadził do objęcia samodzielnego rządu przez jego partię. Serbski mąż stanu rozpoczął negocjacje z Radiciem, którego zapewnił o podjęciu działań ukierunkowanych na rewizję konstytucji względem terytoriów chorwackich Królestwa SHS, a także przyznania im pewnego zakresu niezależności. Jedyny warunek, który Pašić postawił, wiązał się z niepodjęciem jakichkolwiek rozmów przez Radicia z politykami skupionymi wokół reformistycznej frakcji demokratów. Negocjacje pomiędzy liderami dwóch największych ugrupowań w systemie partyjnym państwa jugosłowiańskiego zostały potwierdzone w porozumieniu zawartym w kwietniu 1923 roku⁴⁶.

⁴⁵ Nazwa ugrupowania została zmieniona przed wyborami. Taki zabieg miał podkreślić stosunek partii Radicia do centralistycznego modelu ustrojowego państwa, którego prawnej legitymizacji dokonały postanowienia konstytucji.

⁴⁶ Porozumienie zostało zawarte w tzw. Markowym protokole. Po stronie Ludowej Partii Radykalnej dokument podpisali Marko Gjuričić i Vojislav Janić, a po stronie Partii Chłopskiej Stjepan Radić, Vladko Maček i Stjepan Košutić. Sygnatury złożyli także przedstawiciele Słoweńskiej Partii Ludowej – Janko Brejc i Franjo Smodej, partii muzułmańskiej – Mehmed Spaho, Halidbeg Hrasnica i Hamzalija Ajanović, a także partii Bunjevac – Blaško Rajić. Potoczna nazwa protokołu wzięła się od imienia pierwszego sygnatariusza

W kolejnych miesiącach Pašić tak długo przeciągał realizację swoich obietnic, aż doszło do rozłamu w Partii Demokratycznej. W jego wyniku wykształciła się Niezależna Partia Demokratyczna Pribićevicia. To ugrupowanie wzmocniło potencjał rządowy radykałów, a Pašić wycofał się ze swoich zobowiązań wobec Radicia, sądząc, że projekt rządowy uzyskał stabilizację. Tymczasem reakcją lidera Partii Chłopskiej było utworzenie Bloku Opozycyjnego wraz z demokratami Davidovicia, Jugosłowiańską Organizacją Muzułmańską Spaho oraz Słoweńską Partią Ludową Korošca. Działalność Bloku na tyle skutecznie zdestabilizowała funkcjonowanie rządu, że w czerwcu 1924 roku uległ on rozwiązaniu, a król Aleksander I misję tworzenia gabinetu powierzył Davidovicowi. Skład rządu utworzonego z polityków Bloku Opozycyjnego Davidović podał do wiadomości 28 lipca 1924 roku⁴⁷.

Taki obrót spraw nie ostudził antyjugosłowiańskiej i antyserbskiej działalności Radicia, który nie widział szans przeforsowania rewizji konstytucji w ówczesnym układzie parlamentarnym, a także przewidywał rychły upadek rządu Davidovicia, będącego już u progu funkcjonowania obiektem silnych ataków radykałów w ławach parlamentarnych. Przypuszczenia Radicia potwierdziły się, gdy na przełomie października i listopada 1924 roku król Aleksander I ogłosił upadek rządu. Wśród motywów podjęcia tej decyzji nie bez znaczenia była działalność samego lidera Partii Chłopskiej, który w okresie współrządów jego partii poszukiwał wsparcia poza granicami kraju.

Jednym z miejsc podróży Radicia była Moskwa, w której polityk, licząc na wsparcie swoich poglądów, podjął rozmowy z przedstawicielami tzw. Zielonej Międzynarodówki, będącej zdaniem Wiesława Walkiewicza organizacją: „[...] zrzeszającą ugrupowania ludowe Europy Środkowej”⁴⁸. Cytowany autor zwrócił jednak uwagę, że rozmowy Radicia w Moskwie można było określić przedsięwzięciem desperackim ze względu na brak ofi-

---

dokumentu, ale funkcjonuje też nazwa *protokołu zagrzebskiego*. Zob. D. Pavličević, *Historia Chorwacji*, Poznań 2004, s. 335; „Zagrebački” ili „Markov” protokol, [w:] *Jugoslavija 1918–1988...*, s. 214–215.

⁴⁷ D. Djokić, op. cit., s. 56–60.

⁴⁸ W. Walkiewicz, op. cit., s. 68.

cialnego uznania dyplomatycznego Związku Sowieckiego przez państwo jugosłowiańskie. Jego działania w Moskwie zostały odebrane z oburzeniem przez ekipę rządzącą, a przywódcę Partii Chłopskiej (HSS) skrytykowało nawet kilku posłów tej partii⁴⁹. W Polsce na łamach krakowskiego „Ilustrowanego Kurjera Codziennego” działania Stjepana Radicia zostały ocenione negatywnie. Napisano, że przywódca HSS „pokumał się z bolszewikami”⁵⁰, a jego motywacje ochrony narodu chorwackiego miały mniejszą rangę niż stabilizacja polityczna w powojennej Europie. W każdym razie, po powrocie do Królestwa SHS, Radić rozmowy podjęte w Moskwie ogłosił jako sukces, który umożliwi mu skuteczniejszą walkę polityczną z radykałami⁵¹. Działalność Radicia z tego okresu należało określić jako wielce nieostrożną, a nawet grożącą delegalizacją jego partii. Wszak nie było tajemnicą, że król Aleksander I należał do zagorzałych przeciwników ruchu komunistycznego, jak i Związku Sowieckiego, a jego poglądy w tej materii scementował nieudany zamach na jego życie przeprowadzony przez jugosłowiańskich komunistów zaledwie trzy lata przed podróżą Radicia do Moskwy! Ponadto, ustalenia podjęte przez przywódcę Partii Chłopskiej były odgórnie skazane na silną krytykę ze strony radykałów w Królestwie SHS, którym Radić *de facto* umożliwił powrót do sprawowania rządów. Jednak współczesne stanowisko wystosowywane przez Chorwatów uczyniło z lidera Partii Chłopskiej jednego z najbardziej podziwianych polityków, umięającego przeciwstawić się dominacji serbskiej, za co zresztą spotkała go krwawa zemsta w czerwcu

⁴⁹ W ramach Międzynarodówki Komunistycznej, tzw. Kominternu, w 1923 roku uformowano Czerwoną Międzynarodówkę Chłopską, tzw. Krestintern, która była głównym celem negocjacji Stjepana Radicia. W szeregach tej organizacji przewodniczący HSS przyłączył swoją partię 1 sierpnia 1924 roku, gdy uzyskał pozytywną rekomendację na piątym międzynarodowym kongresie Kominternu. Podczas kongresu przyjęto rezolucję nawołującą do rozpadu Jugosławii, a Stjepana Radicia uznano za jedną z osób, która może się temu celowi przysłużyć. Sam polityk utrzymywał, że dąży do utworzenia neutralnej republiki chłopskiej w ramach państwa jugosłowiańskiego. D. Djokić, op. cit., s. 58; Z. Kulundzić, *Atentat na Stjepana Radicia*, Zagreb 1967, s. 179.

⁵⁰ *Na Bałkanie grozi nowa pożoga!*, „Ilustrowany Kurjer Codzienny”, 27 VII 1924, nr 203, s. 11.

⁵¹ *Ibidem*, s. 68–69.

1928 roku⁵². Niemniej, zanim do tego doszło, w Królestwie SHS miało miejsce jeszcze wiele istotnych wydarzeń, które – wobec skali rywalizacji w latach 1920–1923 – można było określić mianem dalece niespodziewanych.

Do takich wydarzeń nie należało jednak powierzenie Pašicowi przez króla Aleksandra I misji tworzenia nowego rządu. Kolejny gabinet lidera radykałów został utworzony 6 listopada 1924 roku przy współudziale partii Pribičevića, a jednym z jego pierwszych działań były represje wymierzone w Partię Chłopską. W grudniu 1924 roku, na podstawie ustawy o ochronie bezpieczeństwa i porządku publicznego w kraju, rząd postanowił zdelegalizować partię Radicia, a następnie w styczniu 1925 roku aresztować przywódców tego ugrupowania. Pośpiech w rozprawieniu się z przeciwnikami politycznymi był spowodowany zbliżającymi się wyborami parlamentarnymi, których data została wyznaczona na 8 lutego 1925 roku.

Niespodziewana koalicja

Do wyborów przystąpiło 2,437 milionów mieszkańców, co stanowiło kolejny wzrost w odniesieniu do poprzedniej elekcji. Jednak zmniejszeniu uległa liczba partii biorących w niej udział – z około czterdziestu do około dwudziestu⁵³. Interesujący pozostaje fakt, że rząd umożliwił Partii Chłopskiej wzięcie udziału w tych wyborach, a także zwolnił z więzienia większość jej liderów z wyjątkiem Radicia. Wielu badaczy zwróciło uwagę, że chodziło o upozorowanie legalności elekcji, w której i tak, bez wsparcia swojego przywódcy, Partia Chłopska nie miała szans na osiągnięcie znaczącego wyniku. Jednak takie hipotezy można współcześnie podać w wątpliwość, ponieważ Radić jeszcze w okresie przedwyborczym zaplanował podjęcie negocjacji

⁵² Warto odnieść się do *Historii Chorwacji* Dragutina Pavličevića, której pierwsze wydanie miało miejsce w 1994 roku, a kolejne w 2000, 2002 i 2007 roku. Polski przekład tego dzieła, w tłumaczeniu Łucji Danielewskiej, został wydany w 2004 roku. Sposób narracji chorwackiego historyka zasadniczo odzwierciedla nastawienie Chorwatów do Serbów w okresie istnienia Królestwa SHS, a także kreuje Stjepana Radicia na bohatera narodowego.

⁵³ *Jugoslawija 1918–1988...*, s. 228.

z Pašiciem⁵⁴. Prawdopodobnie na tej podstawie rząd uchylił delegalizację partii Radicia, a także umożliwił jej wzięcie udziału w lutowej elekcji, której wyniki zobrazowano w tabeli 4.

Tabela 4. Wyniki wyborów parlamentarnych w Królestwie SHS z 8 lutego 1925 roku

Nazwa Partii	% uzyskanych głosów	Liczba miejsc w parlamencie
Ludowa Partia Radykalna	28,8	142
Chorwacka Republikańska Partia Chłopska	22,4	67
Partia Demokratyczna	11,8	36
Niezależna Partia Demokratyczna	4,8	22
Słoweńska Partia Ludowa	5,1	20
Jugosłowiańska Organizacja Muzułmańska	6,2	15
Pozostałe ugrupowania w parlamencie	17,2	13
Pozostałe ugrupowania poza parlamentem	3,7	0

Źródło: *Jugosławija 1918–1988...*, s. 228.

Zdecydowaną przewagę w parlamencie, liczącym 315 miejsc, uzyskała Ludowa Partia Radykalna, która wraz ze swoim stałym koalicjantem dysponowała 164 mandatami, a więc bezwzględną większością parlamentarną. Taki stan rzeczy postawił w niekorzystnej sytuacji pozostałe partie, które nawet pomimo wymiernego sukcesu Partii Chłopskiej musiały ograniczyć się do roli opozycyjnej, skupionej w ramach działalności Bloku Opozycyjnego. Jednakże zaskakujące propozycje Radicia doprowadziły do zmian w układzie rządowym. Otóż chorwacki polityk 27 marca 1925 roku zdecydował się, za pośrednictwem swojego bratanka Pavle Radicia⁵⁵, wystosować odezwę do parlamentu. Odezwa ta odzwierciedlała rezultaty negocjacji Radicia z Pašiciem. Przywódca Partii Chłopskiej oficjalnie zerwał z antyjugosłowiańską i antyserbską działalnością, zaakceptował rojalistyczny ustrój państwa, a także przyjął za słuszne rozwiązania konstytucyjne z czerwca 1921 roku. Ponadto Radić zadeklarował przemianowanie nazwy ugrupo-

⁵⁴ D. Djokić, op. cit., s. 61–62.

⁵⁵ D. Popović, *Radić Pavle*, [w:] *NESHHS*, III. Knjiga, s. 762.

wania, z którego członu miało zniknąć określenie „Republikańska”. Pod wpływem tych wydarzeń premier Pašić ogłosił publicznie, że zrywa koalicję z partią Pribićevicia, a na jej miejsce zostanie powołany rząd koalicyjny Ludowej Partii Radykalnej z Chorwacką Partią Chłopską. Do tego wydarzenia doszło 17 lipca 1925 roku, a w kilka miesięcy później Radić objął urząd ministra edukacji⁵⁶. W tej niespodziewanej koalicji nie brakowało nieporozumień, aczkolwiek ich wymiar miał niewiele wspólnego z ostrą rywalizacją polityczną w okresie poprzednich wyborów. Można nawet stwierdzić, że od lipca 1925 do kwietnia 1926 roku rywalizacja partyjna w Królestwie SHS uległa stabilizacji. Jednak przesłanki sugerujące rozpad kompromisowego rządu Pašicia i Radicia pojawiły się już wiosną 1926 roku. Na początku kwietnia przywódca Partii Chłopskiej zrezygnował z uczestnictwa w koalicji rządowej i wraz ze swoją partią przeszedł do opozycji. Kilka dni później skutki afery korupcyjnej w administracji państwowej wymusiły na premierze Pašiciu dymisję, którą formalnie złożył 8 kwietnia 1926 roku⁵⁷. Następcą Pašicia został wieloletni członek Ludowej Partii Radykalnej, Nikola Uzunović. Polityk ten nie wyraził zamiaru odejścia od sprawdzonej koalicji radykalno-chłopskiej, ale zmienił terytorium koalicyjne z chorwackiego na słoweńskie. Włączenie Słoweńskiej Partii Ludowej Korošeca do rządu było autorskim pomysłem Uzunovicia. Na tę propozycję partia Korošeca ochoczo przystała.

Koalicja funkcjonowała dosyć sprawnie aż do śmierci Pašicia, który pozostając na uboczu rozgrywek rządowych, ciągle uchodził za mentora radykałów serbskich. O olbrzymim znaczeniu byłego premiera świadczył fakt, że jego rolę próbował przejąć król Aleksander I, który pragnął uczynić z Ludowej Partii Radykalnej ugrupowanie pozostające tylko i wyłącznie w strefie jego wpływów. Zresztą taki stan rzeczy przyczynił się do postawienia zarzutów wobec Uzunovicia o sztuczności jego rządów, które w rzeczywistości miał sprawować król. W istocie śmierć prawie 81-letniego Pašicia 10 grudnia 1926 roku, spowodowana rozległym atakiem serca, zapowiadała kryzys w szeregach partii radykalnej, który nastąpił już na wiosnę następ-

⁵⁶ M. Prelog, *Radić Stjepan*, [w:] *NESHHS*, III. Knjiga, s. 762–763.

⁵⁷ N. Županič, *Pašić Nikola*, [w:] *NESHHS*, III. Knjiga, s. 352–355.

nego roku. Wtedy w ramach partii uwidoczniły się tendencje rozłamowe, którym nie potrafił przeciwstawić się Uzunović. Taki stan rzeczy zakończył się jego dymisją i 17 kwietnia 1927 roku rząd objął Velimir Vukićević, który miał zaprojektować sukces radykałów w zbliżających się wyborach⁵⁸.

Kryzys przed dyktaturą

Kolejne wybory parlamentarne zostały zaplanowane na 11 września 1927 roku. Do elekcji przystąpiło około dwudziestu partii, na które głosy oddało 2,324 milionów obywateli, a więc przeszło sto tysięcy mniej niż podczas wyborów z 1925 roku. Miejsce w parlamencie uzyskało w sumie czternaście partii, które obsadziły 315 mandatów. Układ parlamentarny, który wyodrębnił się w rezultacie tych wyborów, przypominał stan z okresu 1920–1923, a więc z rywalizacji dwóch wiodących ugrupowań przesunął się do modelu trójpolarnego, w którym ważną pozycję parlamentarną odzyskała Partia Demokratyczna. Wyniki tych wyborów zilustrowano w tabeli 5.

Tabela 5. Wyniki wyborów parlamentarnych w Królestwie SHS z 11 września 1927 roku

Nazwa Partii	% uzyskanych głosów	Liczba miejsc w parlamencie
Ludowa Partia Radykalna	31,9	112
Partia Demokratyczna	16,6	63
Ludowa Partia Chłopska	15,8	61
Niezależna Partia Demokratyczna	8,8	22
Słoweńska Partia Ludowa	6	21
Demokratyczna Wspólnota	3,5	11
Pozostałe ugrupowania w parlamencie	9,5	25
Pozostałe ugrupowania poza parlamentem	7,9	0

Źródło: *Jugosławia 1918–1988...*, s. 228.

⁵⁸ D. Djokić, op. cit., s. 61–65.

Mimo uzyskania największej liczby głosów, radykałowie w znacząco sfragmentaryzowanym parlamencie utracili aż 30 mandatów w porównaniu z wyborami sprzed dwóch lat. O niepowodzeniu wyborczym partii zadecydowała śmierć jej wieloletniego lidera oraz niedoświadczenie jego następców w obliczu skomplikowanego systemu przetargów politycznych. Poparcie na stałym poziomie utrzymał ostatni koalicjant radykałów, a więc Słoweńska Partia Ludowa, choć wspólny potencjał koalicji rządzącej z okresu 1926–1927 uległ znaczącemu osłabieniu. Tymczasem demokraci Davidovicia przejęli część elektoratu radykałów serbskich, przede wszystkim w słoweńskich terytoriach państwa jugosłowiańskiego.

Funkcjonowanie rządu próbował ratować Vukićević. Jego plany wiązały się z zaproszeniem Partii Chłopskiej do koalicji rządowej, która mimo nieznacznego osłabienia wciąż dysponowała liczbą mandatów gwarantującą stabilizację ewentualnego rządu⁵⁹. Jednak partia Radicia nie wykazywała możliwości utworzenia ponownej koalicji z radykałami. W ten sposób Vukićević zwrócił się do partii Korošeca oraz partii muzułmańskiej Spaho, a więc do dwóch byłych i sprawdzonych koalicjantów Ludowej Partii Radykalnej. Wprawdzie rząd dysponował odpowiednim potencjałem umożliwiającym sprawowanie władzy, ale na tyle chwiejnym, że – wobec dobrze zorganizowanej opozycji – ciągłość jego działalności była zagrożona, tym bardziej że silną formację opozycyjną pod nazwą Koalicji Demokratycznej Chłopskiej utworzyli Radić oraz Pribićević. Współpraca tych polityków zaskoczyła komentatorów politycznych, którzy porównywali ją do równie niespodziewanej koalicji Radicia z Pašiciem w 1925 roku. Zarysowała się nawet możliwość utworzenia rządu przez Radicia, ale o ile Koalicja Demokratyczna Chłopska idealnie sprawdzała się w roli skutecznej opozycji, o tyle jej potencjał rządowy był niewystarczający do utworzenia stabilnego gabinetu. Radić zdawał sobie z tego sprawę i w ten sposób wysunął propozycję utworzenia dużego rządu z radykałami, muzułmanami oraz demokratami. Chorwat miał zostać premierem, a jego wizja rządu z pewnością umiejscowiła go w gronie wybitnych graczy dyplomatycznych, takich jak Pašić, którzy nawet wobec kryzysu parlamentarnego potrafili utworzyć ko-

⁵⁹ J. Prodanović, *Ministarstva*, [w:] *NESHHS*, II. Knjiga, s. 947.

alicję rządową wykraczającą ponad podziały partyjne i narodowościowe. Jednak oczekiwania przywódcy Partii Chłopskiej rozbiły się o niechęć radykałów wobec realizacji proponowanego planu i w ten sposób pomysł wielkiej koalicji legł w gruzach⁶⁰. Można odnieść wrażenie, że w tym momencie rywalizacji partyjnej Ludowej Partii Radykalnej zabrakło polityka pokroju Pašicia, który mimo realizowania swej polityki proserbskiej w najbardziej kryzysowych momentach państwowości jugosłowiańskiej potrafił przyjąć rolę rzeczywistego męża stanu.

Tymczasem parlamentarna działalność opozycji, wycelowana w dyskredytację ekipy rządzącej, przyczyniła się do podjęcia przez rząd Vukićevicia starań, mających na celu wyeliminowanie dwóch wiodących partii opozycyjnych z systemu partyjnego Królestwa SHS. Podjudzana wrogość wobec Koalicji Demokratycznej Chłopskiej, a także w ramach rewanżu zaogniona działalność opozycji w parlamencie doprowadziła do zamachu na życie Stjepana Radicia, do którego doszło 20 czerwca 1928 roku. Podczas obrad parlamentarnych Puniša Račić, jeden z deputowanych z ramienia radykałów, oddał kilka strzałów w kierunku przywódcy Partii Chłopskiej, które śmiertelnie raniły deputowanych Pavle Radicia oraz Djuro Basariceka, a także w konsekwencji Stjepana Radicia. Przywódca Partii Chłopskiej w następstwie poniesionych ran zmarł 8 sierpnia 1928 roku. W zamachu ponadto ucierpieli inni deputowani Partii Chłopskiej, wśród nich Ivan Grandja, który własnym ciałem próbował zasłonić Radica, a także sekretarz partii Ivan Pernar. Chorwackie źródła wskazują, że obok Račića w zamachu uczestniczył również inny deputowany Ludowej Partii Radykalnej, Lune Jovanović⁶¹.

Dwa dni po zamachu Jovan D. Milanković, poseł jugosłowiański w Polsce, wystosował oświadczenie⁶². Wiodące wątki tego oświadczenia zo-

⁶⁰ D. Djokić, op. cit., s. 66–69.

⁶¹ Strona internetowa Croatian Viewpoint, <http://www.croatianviewpoint.com>, Jean Lunt Marinović, „80th Anniversary of Serbian Assassination of Croatian MPs in Belgrade”, dostęp 29 X 2012 r.

⁶² Jovan D. Milanković był jugosłowiańskim posłem nadzwyczajnym i ministrem pełnomocnym w Polsce w okresie od 16 maja 1928 do 13 marca 1929 r. *Stosunki dyplomatyczne Polski. Informator*, red. K. Szczepanik, A. Herman-Łukasik, B. Janicka, Warszawa 2007, s. 206.

stały zacytowane 23 czerwca 1928 roku w „Gazecie Lwowskiej”. Poseł starał się wyjaśnić motywy zamachu, stwierdził w obronie Raćicia, że:

Zabójstwa dokonano na tle antagonizmów osobistych, zaostzonych ostatnio powtarzającymi się wciąż obrazami przedstawicieli stronnictw rządowych przez reprezentantów opozycji⁶³

i jednocześnie zwrócił uwagę, że Raćić był człowiekiem egzaltowanym i łatwo się obrażającym. Takie tłumaczenia miały odwieść polską opinię publiczną od osądzania Jugosławii jako państwa pozbawionego elementarnych zasad parlamentaryzmu, skłóconego i pogrążonego w fundamentalnych konfliktach narodowościowych. Zresztą zapewnienia posła o tym, że aktualnie w państwie jugosłowiańskim panuje spokój i ład a ludność wyraża wielką wdzięczność królowi, ponieważ odwiedził rannych i rodziny zamordowanych, tylko potwierdziły starania w kreowaniu, mimo wszystko, optymistycznego obrazu o Królestwie SHS rządzonego przez ojca narodu, króla Aleksandra I⁶⁴.

Jeszcze przed śmiercią Stjepana Radicia nastąpiła zmiana skompromitowanego rządu, który ustąpił 28 lipca 1928 roku. Król Aleksander I powierzył misję utworzenia nowego gabinetu Korošecowi, który zdołał uformować rząd mniejszościowy. Jego znaczenie było znikome wobec śmiałych planów króla Aleksandra I o wprowadzeniu dyktatury, tym bardziej że Korošec i jego ekipa nie zdołali ostudzić kryzysu parlamentarnego po lipcowym zamachu na Radicia⁶⁵.

Na tle pogłębiającego się kryzysu jugosłowiańskiego zbliżała się dziesiąta rocznica utworzenia państwa. Ceremonię zaplanowaną przez rząd na 1 grudnia 1928 roku poprzedziły zdecydowane działania Koalicji Demokratycznej Chłopskiej. Otóż 1 września 1928 roku w Zagrzebiu wystosowano uchwałę o zbojkotowaniu nadchodzących uroczystości państwowych, a także zakazującą zwolennikom koalicji brania udziału w innych manife-

⁶³ *Oświadczenie Posła S.H.S. w Warszawie*, „Gazeta Lwowska”, 23 VI 1923, nr 142, s. 1.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ F. Singleton, *Twentieth-Century Yugoslavia*, London 1976, s. 76.

stacjach, kongresach, uroczystościach, konferencjach i wystawach, w których wezmą udział przedstawiciele rządu Korošeca⁶⁶. Rząd nie reagował na napięcia w Chorwacji, odrzucając możliwość rozwiązania parlamentu i przeprowadzenia reform w duchu koncepcji federalistycznej. Chorwatom pozwalano na wiele. Nie podjęto szczególnych działań nawet wobec dużej manifestacji antyserbskiej, która miała miejsce 21 października 1928 roku w Sisaku podczas kongresu Koalicji Demokratycznej Chłopskiej. Wzięło w nim udział około pięćdziesięciu tysięcy chłopów z całej Chorwacji, około pięciu tysięcy mieszkańców Zagrzebia oraz pięćdziesięciu dwóch posłów chorwackich. O demonstracjach Chorwatów poinformowano w Polsce na łamach „Ilustrowanego Kuryera Codziennego”⁶⁷.

Znajdujące się w głębokim kryzysie wewnętrznym Królestwo SHS w pierwszym dniu grudnia 1928 roku obchodziło dziesiątą rocznicę powstania. Sposób, w jaki w Królestwie SHS świętowano jubileusz dziesięciolecia istnienia państwa, był wyrazem głębokiego podziału, który dokonał się w jego granicach. Podniosła ceremonia w Belgradzie oraz brutalne zamieszki w Zagrzebie wyraźnie pokazały dwie strony konfliktu. Jedną stronę reprezentowała ekipa rządząca, w szczególności Serbowie związani z nurtem radykalnym, a drugą – opozycyjna Koalicja Demokratyczna Chłopska, w której wiodącą rolę odgrywali Chorwaci uważający się za przedstawicieli uciskanych narodów i mniejszości narodowych w państwie jugosłowiańskim. Podział miał zatem przynajmniej dwie płaszczyzny: polityczną i społeczną. Nie wolno również zapominać o różnicach religijnych i kulturowych, leżących przecież u podstaw tożsamości narodów zrzeszonych w państwie jugosłowiańskim.

Trudno stwierdzić, czy podział w Królestwie SHS wykształcił się pod wpływem nagłych zdarzeń, jakimi były zamach w parlamencie z 20 czerwca 1928 roku i śmierć Stjepana Radicia, która nastąpiła półtorej miesiąca później. Wszak rozmaite podziały były nieodłączoną cechą jugosłowiańskości już u progu jej upaństwowienia. Jednak wydarzenia w parlamencie, a na-

⁶⁶ *Zaostrenje walki opozycji chorwackiej z rządem*, „Ilustrowany Kuryer Codzienny”, 1 IX 1928, nr 244, s. 9.

⁶⁷ *Wielka demonstracja antyserbska w Chorwacji*, „Ilustrowany Kuryer Codzienny”, 23 X 1928, nr 294, s. 2.

stępnie zgon lidera politycznego i społecznego Chorwatów umożliwiły tym podziałom przybranie ekstremalnych rozmiarów, zagrażających jednolitości państwa. Wpływ na taki stan rzeczy miał fakt, że zamachowcem był członek serbskich radykałów, Puniša Račić, który nie strzelał wyłącznie do ludzi, ale również do głoszonych przez nich koncepcji o rozluźnieniu centralistycznego modelu państwa. Wszelkie głosy o konstytucjonalizmie, demokratyzmie i parlamentarystyce utraciły na znaczeniu. System partyjny państwa jugosłowiańskiego przestał funkcjonować.

Zakończenie

Skutki rywalizacji partyjnej w Królestwie SHS w latach 1918–1929 istotnie przyczyniły się do styczniowej decyzji króla Aleksandra o wprowadzeniu dyktatury w państwie. W specjalnym oświadczeniu wystosowanym do narodu 6 stycznia 1929 roku monarcha ogłosił:

Ja, król Aleksander, tak szybko jak to możliwe, aby zrealizować utworzenie tych instytucji administracji państwowej i organizacji państwa, które będą najlepszą odpowiedzią na generalne potrzeby narodu i interesy państwa, zdecydowałem, że Konstytucja Królestwa Serbsko-Chorwacko-Słoweńskiego z 28 czerwca 1921 przestaje obowiązywać. Wszystkie prawa krajowe pozostają w mocy do zawieszenia przez rozporządzenie [...]⁶⁸,

czym przypieczętował tę decyzję. Przyczyniła się ona do delegalizacji wszystkich partii politycznych z lat 1918–1929, a co za tym idzie – destrukcji jugosłowiańskiego systemu partyjnego, którego miejsce wkrótce zajął marionetkowy system przetargów politycznych, wykształcony pod pełną zależnością od dworu królewskiego.

Należy zauważyć, że pomimo licznych sporów i nadużywania władzy przez Serbów, rywalizacja partyjna w Królestwie SHS w okresie 1918–1929 odbywała się w ramach pluralistycznego systemu partyjnego, a rozgrywki

---

⁶⁸ Tłumaczenie własne z artykułu pt. *A Dictatorship In Yugoslavia* opublikowanego w czasopiśmie „Advocate Of Peace”, Vol. 1, No. 2, February 1929, s. 78.

na szczeblu rządowym cechowały się wymiennością władzy. Te wydarzenia miały o tyle istotne znaczenie w historii jugosłowiańskiego parlamentaryzmu, że zarówno w Królestwie Jugosławii po 1929 roku, jak i w komunistycznej Jugosławii w latach 1943–1991 wykształcił się zdeformowany, monopartyjny aparat władzy, który odrzucał jakąkolwiek opozycję. Pod tym względem rywalizację partyjną w Królestwie SHS, przy wielu jej ułomnościach, należało ocenić jako demokratyczny model w wydaniu wielonarodowym. Zatem przykład jugosłowiańskiej rywalizacji partyjnej w okresie 1918–1929 niebezzasadnie wzbudza zainteresowanie badaczy – jej specyfikę wypadałoby określić mianem unikatowej. Ponadto warto zwrócić uwagę, że wskutek rywalizacji partii politycznych w Królestwie SHS wykształciła się grupa niezwykle silnych osobowości, takich jak Nikola Pašić oraz Stjepan Radić, którzy ponad swe wielkie ambicje, ugruntowane umiejętnościami przywódczymi, potrafili również wypracować idee kompromisowe. Przykład koalicji radykalno-chłopskiej z okresu 1925–1926 stanowi niezbity dowód możliwości utworzenia serbsko-chorwackiego dialogu politycznego, który – choć uległ załamaniu wobec śmierci jednego z liderów – mógł przyczynić się do budowania fundamentów przyjaźni pomiędzy Serbią i Chorwacją. Kolejne lata jugosłowiańskiego parlamentaryzmu wykazały jednak, że dziedzictwo Pašicia i Radica nie znalazło spadkobierców, a wielka charyzma króla Aleksandra I, następnie również Josipa Broza Tito, służyła wyłącznie uspieniu konfliktu pomiędzy tymi narodami. Konflikt ten dwukrotnie przybierał ekstremalne formy, będące obiektem badań historyków zajmujących się II wojną światową oraz uwarunkowaniami rozpadu państwa jugosłowiańskiego na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX wieku.

Party Rivalry in the Kingdom of SHS during the Period from 1918 to 1929

(SUMMARY)

This article has addressed issues shaping party rivalry in the Kingdom of SHS between 1918–1929, i.e. from the creation of the first Yugoslav state, being

a result of the unification of the Kingdom of Serbia with the SHS state, to the introduction therein a dictatorship by King Alexander I, where a rapidly growing party rivalry was replaced by complete dependency on the wish of the royal court puppet party system. The decision of the King outlawed all political parties from the period of 1918–1929, between which were outlined a complicated system of political horse-trading.

Special position in the parliament was assumed by the Nikola Pašić People's Radical that supported the centralist model of political system of the Kingdom of SHS, and thus made it the favoured party of the royal court and despite of a lot of arousing controversy over the election law ensured its participation in most governments of the first Yugoslav state. As a counter to this group, a strong opposition was formed among which the leading role was played by Stjepan Radić's People's Peasant Party, which were a group demanding the federalist model of state system, and thus the independence of the Croatian territory of the Kingdom of SHS. The function of the critical players of the Yugoslav party system in the period 1918–1929 was played by the Democratic Party as well as the Independent Democratic Party, which was the result of a rift in the camp of the Democrats. The strength of both groups often determined the potential of the ruling government or coalition. Furthermore, a large number of parties sprang up in the parliament, which in a kind of ideological collage fought for religious issues, agricultural, cultural, regional and political.

Konrad Sebastian Morawski
doktorant w Instytucie Historii Uniwersytetu Rzeszowskiego
konrad.morawski@wp.pl